

A Mau Mau háború – történelmi távlatból

[...]

A Mau Mau felkelést a mai napig rejtély övezi. A téma meglévő irodalma provizórikus jellegű, és óvatosan azt hangsúlyozza, hogy a kutatás „még több munkát igényel”. Ennek szellemében R. Buijtenhuis, a Mau Mau-történetírásról szóló legújabb tanulmány szerzője így : „az a benyomásom, hogy még ha ma többet is *tudunk* a Mau Mauról, mint tíz évvel ezelőtt, egyáltalán nem értjük jobban a jelenséget; sőt, talán még kevésbé értjük *jól*.”¹ Előrebocsátva egyik érvünket, a megértés problémája nem kismértékben annak köszönhető, hogy a Mau Maut tanulmányozók gyakran valamit olyasmit keresnek, ami nincs is.

A Mau Maut napjainkig körülölgő rejtélynek számtalan egyéb oka is van. Ellentétben a többi – mint mondjuk, az algériai vagy a zimbabwei – felszabadítási mozgalommal, ezt majd tíz évvel korábban leverték, mint ahogy az afrikai kormány hivatalos hatalomátvétele megtörtént volna. 1954 végére a brit gyarmati hatóságok többé-kevésbé ellenőrzésük alá vonták a helyzetet – kilenc évvel azelőtt, hogy Kenya kivívta függetlenségét. Ebben az átmeneti időszakban a gyarmati igazgatás képes volt megalkotni, amit legitim afrikai vezetésnek tartanak. A brit kormányzat és mérsékelt afrikai szövetségesei közös érdeke volt a Mau Mau felkelés misztifikálása.

A gyarmati rezsimnek minden oka megvolt takargatni az ügyet. Bár a kenyai szükségállapot elrendelésére 1952-ben került sor, a gyarmati kormányzat már korábban is offenzív módon lépett fel. Egészen 1952-ig rendkívüli intézkedéseket hozott, hogy provokálja és felmorzsolja katonai ellenfeleit. A rendőri fellépésekkel párhuzamosan, a propagandakampány a Mau Maut bünszervezetnek, ördögi, irracionális erőnek állította be, amit vadállati ösztönök hajtanak, és a világkommunizmus irányít.²

Ezt az ideológiai kampányt illusztrálja a gyarmati gépezet válasza Granville Roberts próbálkozására, hogy a szükségállapot elrendelése előtt alig néhány héttel cikket jelentessen meg a Mau Mauról. A lázadás leverésével foglalkozó szakértőket felhíborította a Mau Mau gyökereinek gazdasági elemzése.³ Egyesek azzal érveltek, hogy a gazdasági okok hangsúlyozása „félrevezeti” az olvasókat, és azt kifogásolták, hogy Roberts „nem említi a fő okot, azaz a züllött tribalizmust.”⁴ A Leg-

főbb Bennszülött Biztos (*Chief Native Commissioner*) a következő döntést hozta:

A tanulmány túlságosan hangsúlyozza az agrárproblémákat mint a Mau Mau okát. Egy kikuju gondolataiban a mezőgazdasági problémák kétségtelenül az első helyen szerepelnek, de a Mau Mau-szervezetet kikuju demagógok hozták létre törzsi nacionalizmustól ösztönözve, világmozgalmak által bátorítva, különleges figyelemmel saját egyéni érdekeikre.⁵

Dedan Kimati Waciuri, a Mau Mau felkelés első számú vezetője

Az elbírálás alatt álló publikáció szerkesztőjét időben arról tájékoztatták, hogy Robertsnek meg kell változtatnia írása politikai irányvonalát.

Érthető, hogy a gyarmati adminisztráció érzékeny volt az olyan közleményekre, amelyek akár csak minimális kísérletet is tettek a Mau Mau-felkelés társadalmi okainak vizsgálatára. Ami azt illeti, azt szerették volna, hogy a világ úgy lássa a Mau Maut, mint aljas, illegitim fegyveres erőt. A kriminalizációs kampány hatékonyságát jól bizonyítja, hogy a Mau Mauról a mai napig fennmaradt ez az irracionális kép. Még az európai baloldal is, amely általában hajlott az antiimperialista mozgalmak támogatására, úgy tekintett rá, mint a gyarmatosítás szerencsétlen, eltorzult termékére. A függetlenné válás utáni kenyai kormány ugyancsak törekedett elásni a Mau Mau-ügyet. A Kenyatta-rendszer, amely Mau Mau-ellenes politikusokból állt, igyekezett úgy lefesteríteni a felkelést, mint egy viszonylag jelentéktelen epizódot. Midőn Kenyatta úgy átvette hatalmat, a „megbocsájt és elfelejt” jelszót hangsúlyozta. Mint látni fogjuk, a történelmi amnézia teljesen érthető: ha a Mau Mau ügye tisztázva lenne, a mai kenyai establishment nemzeti törekvései megkérdőjelezhetővé válnának.

Az érvelés

Kenya, mint bármely más olyan afrikai gyarmat, ahol nagyarányú európai betelepülés ment végbe, akut formában szenvedett a fehér dominanciától. Ez pedig harcias ellenállást váltott ki. A Mau Mau előretörése, nem meglepő módon, Kenyának azokon a területein volt leginkább érzékelhető, ahol az európai telepesek érdekei összpontosultak: a Rift-völgy úgynevezett *Fehér Felföldjén* és Nairobian.

Valamennyi kenyai etnikai csoport közül a kikujukat osztotta meg leginkább a gyarmati uralom. Sokukat megfosztották földjüktől, és már az egészen korai gyarmati időszakban európai vállalkozásoknak kényszerültek dolgozni. De a gyarmatosítás kikujukat érintő hatása sokkal szélesebb körű volt, mint pusztán a föld elvesztése. A Központi Tartományt (*Central Province*), azt a területet, ahol a kikujuk éltek, gyors ütemben vonták be a kapitalista piaci viszonyokba, és a terület lakossága jelentős társadalmi átalakuláson ment keresztül.⁶ Miközben a kikujuk közül sokan szenvedtek a változások terhéértől, másokat bevontak a gyarmati rendszerbe. Egészen pontosan, mivel számos kikuju bekerült az új rendszerbe, közöttük igen magas volt az iskolázottak aránya, és az afrikai vállalkozói réteg is legnagyobb arányban ebből az etnikai csoportból került ki. A helyzet ironiája, hogy a gyarmati rendszer leglojálisabb afrikai támogatói, csakúgy, mint legádázabb ellenfelei, kikujuk voltak.

Míg a gyarmati rendszer leginkább őket érintette hátrányosan, egyúttal ők ismerték legjobban annak működését, s ezért a kikujuk voltak a leginkább „átpolitizált” afrikai közösség Kenyában. A politikai aktivitás természetesen nem feltétlenül vezet fegyveres felkeléshez. Afrika radikalizálódásának sokféle oka volt... A Mau Mau mögött a legfőbb hajtóerő azonban a mezőgazdasági reformok voltak, amelyek azidőtájt mentek végbe. A mélyreható átalakulás leginkább a földbérloket érintette, pontosabban azokat a munkásokat és családjaikat, akik európai farmokon éltek a Fehér Felföldön. A föld és a legeltetési jog elvesztésétől fenyegetve, a kikuju földbérloek visszatámadtak. Ellenállásuk jelentős támogatásra talált a Központi Tartományban, ahol a kikuju parasztok amúgy is súlyos anyagi bizonytalansággal szembesültek. A felkeléshez az agrármozgalom biztosította tehát az energiát, ám a nairobi radikális nacionalista elemek beavatkozása és vezetése nélkül ez nem lett volna elég a politikai egység eléréséhez, ami létrejött. A földbérloek mozgalma, a Központi Tartomány parasztsága és a nairobi aktivisták érdekeinek konvergenciája teremtette meg a Mau Mau egységét és adta erejét.

Hogy a Mau Mau nagyrészt kikuju ügyként kezelték, azt az állítást volt hivatott igazolni, hogy a felkelés törzsi jellegű. Az efféle érvelés azonban felcseréli az okot és az okozatot. A gyarmati befolyás sajátossága volt, hogy serkentette a kikuju politikai aktivizálódást, nem pedig a törzsi hagyományoké. Más afrikai közösségek is politizálódtak, még ha nem is ugyanolyan mértékben. Az a tény, hogy a Mau Mau nem volt képes jelentősebb nemzeti méretekre szert tenni, nemcsak kikuju sajátosságokra vezethető vissza, hanem az „oszd meg és uralkodj!” gyarmati politikájára is, amely az országos politikai mozgalmak marginalizálására törekedett. Mindenesetre az egyáltalán nem szokatlan, hogy nemzeti vagy másféle politikai mozgalmak korlátozott, regionális bázisra támaszkodjanak. Jól ismert a tizenkilencedik

századi Poroszország és Piemont szerepe a német, illetve az olasz egység létrejöttében, s nincs komoly történész, aki azt állítaná, hogy Bismarck vagy Cavour törzsi vezetők lettek volna... A Mau Mau mozgalom szociológiai értelemben vett *nem törzsi* dimenziója a kikujú társadalomból kiváltott különféle válaszokban érhető tetten. A Mau Mau éppúgy irányult a kikujú intézmények, mint a gyarmati uralom ellen, s korlátozott mértékben polgárháborús jegyeket is mutatott...

De ha a Mau Mau nem is volt törzsi jellegű, megszokott értelemben vett nemzeti mozgalom sem volt. A Mau Mau éppen a nemzeti mozgalom fejletlensége hívta életre. A gyarmati igazgatás mindent megtett, hogy akadályokat gördítsen a korai nemzeti mozgalmak kialakulása elé, mivel a fehér telepes társadalomban az afrikai nacionalizmus nem számít(hat)ott legitim mozgalomnak. A nemzeti (országos) politikusok eredménytelensége és a politikai reformok kilátástalansága kikujuk ezreit sodorta a törvényes ellenállás keretein kívülre. Ennek eredményeként, az afrikai politikusok elszigetelődtek a tömegmozgalomtól, és a Mau Mau kikerült befolyásuk alól. S mivel a nemzeti politikusoknak nem volt rá befolyásuk, a mozgalom a megszokott korlátozások nélkül tudott növekedni. Ezt azért fontos hangsúlyoznunk, mert végül épp' a Mau Mau veresége vezetett azoknak az afrikai nemzeti politikusoknak a megjelenéséhez, akik már szert tudtak tenni tekintélyre és hitelességre. Ez a szerep mindenekelőtt Dzsono Kenyattának jutott, annak az embernek, akinek nemzeti felhatalmazása volt, s aki mérséklő szerepet tudott játszani a tömegmozgalomban, miközben felelős tárgyalópartnerként fellépett a gyarmati hatóságokkal szemben is.

Hadd tárjuk fel ennek részleteit. Egy mostanában megjelent tanulmányban Terence Ranger azt a kérdést feszegeti, hogy egy olyan felkelés, mint a Mau Mau, miért Kenyában tört ki és nem Zimbabweben. Ranger rámutat a Kenya és Zimbabwe közötti hasonlóságra, és arra, hogy a földbérlok földtől való megfosztottságának mértéke a háború utáni időszakban Zimbabweben nagyobb volt, mint Kenyában. Ranger amellett érvel, hogy az egyik fő oka annak, hogy Zimbabweben nem került sor felkelésre, a ndebelék közötti differenciálódás hiánya volt⁷ – összevetve a kikujukéval –, s ez megegyezik saját kutatásaim és elemzésem eredményeivel.

A társadalmi differenciálódás a kései 1930-as években kezdődött a Központi Tartományban, ami az osztályok közötti feszültség erősödésében mutatkozott meg. Az árutermelő mezőgazdaság elterjedése aktív földpiac kialakulásához vezetett és társadalmi polarizációt eredményezett. 1941-ben a Központi Tartománybeli Kiambu járás biztosa feljegyezte, hogy a megelőző 10-15 év folyamán „több száz, sőt talán ezer hold cserélt gazdát az »elárverezéseken« (*irredeemable sale*), s a föld nagy része „néhány ember kezébe került”. Arra figyelmeztetett, hogy a hagyományos földbirtoklási rendszer „felbomlik, amint a befolyással bírók irányítása alá kerül, és ezért a földnélküli osztály az

egészségesnél jóval nagyobb ütemben indul növekedésnek.”⁸ Kilenc évvel később, 1950-ben, a Központi Tartomány tartományi biztosa a földtulajdon konszolidációjának drámai növekedését úgy jellemezte, mint „az angliai bekerítések helyi megfelelőjét”. Akárcsak Angliában, a bekerítés itt is a földnélküli népesség növekedését vonta maga után. A tartományi biztos figyelmeztetése látnoki volt. Amellett érvelt ugyanis, hogy munkát kell találni a földnélkülieknek „máskülönben országszerte céltalan, haszontalan és érdektelen tömeggé válnak – felhasználható eszközzé valamilyen agitátor kezében.”⁹

A társadalmi különbségek növekedésének a kikuju területeken súlyos következményei voltak. A földtulajdonosok és a földnélküliek közötti feszültség utat engedett a konfliktusoknak, és amikor a földbérloket elkergették az európai farmokról, erőszak robbant ki. A kikuju intézmények tagjaival szembeni ellenérzés a felkelés kezdeti szakaszában, midőn ők alkották a fő célpontot, egyértelmű volt. Másfelől, a kikuju földtulajdonosok és szövetségeik is szabad utat engedtek az elnyomásnak a közösség más csoportjaival szemben. Egy európai farmer megjegyezte, hogy a kikuju *Honi Gárda* fegyelme teljesen felbomlott, „nőket és gyermekeket kényszerítettek, hogy a bozótosban vagy az erdőben éljenek, s nappal ne merészeljenek otthonaik közelébe menni.” Ranger fontos megfigyeléseihez hozzáteszem: a társadalmi polarizáció mértéke meggátolta, hogy a földbérloket felkelése beolvadjon a többségi nacionalizmusba. A társadalmi különbségek így erős politikai dimenziót kaptak.

A társadalmi differenciálódás és az osztályharc egyértelműen megjelent a politikai szférában is. A társadalmi polarizáció megelőzte a nemzeti egységmozgalom létrejöttét. A kikuju intézmények tanult politikai aktivistáinak kevés befolyásuk volt a földnélküliek és a földbérloket soraiban. A korszak meghatározó vonása a harcos aktivisták és a mérsékelt reformokra vágyók táborai közötti növekvő különbség – ami azt jelentette, hogy a politikai radikalizáció folyamata nem volt összeegyeztethető a nacionalista mozgalom gerincét alkotó csoport céljaival.

A Mau Mau gyakorlata éles kontrasztban állt a dél-rodéziai vagy akár a dél-afrikai földbérloket mozgalmak tapasztalatával. Ezeken a területeken a földbérloket és a vidéki tüntetések sokkal inkább összhangot mutattak az általános nemzeti törekvésekkel.¹⁰ A politikai radikalizmus, amit az osztályok fölött álló nacionalizmus érdekében általában akadályoztak vagy elfojtottak, a háború utáni Kenyában teret talált. A Mau Mau megjelenítette a társadalmi feszültségek összeegyeztethetlenségét. A rombolás előfeltétele volt egy elfogadhatóbb, megújult nemzeti mozgalom kifejlődésének és a dekolonizáció betetőzésének. De még a Mau Mau leverése sem bizonyult elegendő ahhoz, hogy a társadalmi feszültségeket megoldja [...] A történet jóval a Mau Mau veresége után is folytatódott.

Mau Mau foglyok

A Mau Mau kitörése az agrárforradalom, az általános radikalizálódás és a nemzeti politikusok tehetetlensége egybeesésével magyarázható. Ehhez a gyarmati hatóságok is hozzájárultak. A nyugtalanság továbbterjedésétől való félelem miatt, a gyarmati igazgatás preventív elnyomásba kezdett, ami a harcias aktivistákat fegyverbe kényszerítette...

A Mau Mau-ról szóló könyvek gyakran meglehetősen zavarosak, s túlságosan nagy figyelmet szentelnek a mozgalom egzotikus jellegzetességeinek. Főként a rítusok és eskük iránti elragadtatottság jelenik meg bennük. Azt viszont gyakorta elfelejtik, hogy a gyarmati Kenyában a tiltakozásnak szükségszerűen titokban kellett maradnia. Mindez nem valamiféle veseszületett titkolózásból, hanem a túlélés jól felfogott érdekéből fakadt. A tradicionális kikujju eskük, amiket gyakorta a Mau Mau jellegzetességének tartanak, valójában a paraszti tiltakozás általános jellemzői. A brit és ír tizenhét-tizenkilencedik századi történelem tele van az elnyomás olyan példáival, amelyeket az állami hatóságok engedtek szabadjára a tiltakozó parasztok és iparosok esküivel szemben. A kikujjuk számára az eskü a konszenzus és az egység őszinte megnyilvánulása volt, éppúgy, ahogyan az európai felkelőknek is.

A Mau Mauval foglalkozó tanulmányok a mozgalmat gyakran különválasztják a történelem magyarázatától. Túl gyakran formális szervezetként kezelik, és efféle intézményként elemzik. Ezért Buijtenhuis értekezését a „Hogyan definiálhatjuk pontosan a Mau Maut? és a „Kiket tarthatunk a Mau Mau tagjainak?”¹¹ kérdéssel kezdi. A valóságban azonban a parasztfelkelések nem formális intézményi vonalon szerveződnek. A Mau Mau definiálása helyett, azt a kérdést érdemes feszegetni, hogy hol van az a pont, amikor egy földműves-tiltakozás átfordul egy olyasfajta felkelésbe, mint amilyen a Mau Mau. A Mau Maut, kutatásaim alapján, nem lehet egyszerűen részekre bontani és a korábbi trendektől elkülöníteni. A Mau Mauval összefüggésbe hozott jó pár gyakorlat, köztük az eskütétel is, már korábban jelen volt, mint

azt általában gondolnánk.¹² Jóllehet a Mau Mau nem redukálható a hosszúra nyúlt földműves küzdelmek elkerülhetetlen betetőzésére, a felkelésnek e konfliktus jelentette a fő hajtóerejét.

A történelmi materialista megközelítéssel összhangban, úgy vélem, az olyan társadalmi jelenségek, mint a Mau Mau, a „Mi történt utána?” kérdés nézőpontjából érthetők meg a legjobban.¹³ A fejlődési tendenciák elemzése elvezet bennünket a felkelésig és annak utóhatásaiig, s ezen keresztül megragadható, mi az, ami különleges a Mau Mau korszakában. E megközelítésben, a Mau Mau a kenyai nemzeti fejlődésnek azt a szakaszát jelenti, amikor a társadalmat érintő számos kérdés láthatóan megválaszolatlan. A gyarmati hatóságok szemszögéből, a Mau Mau veresége a felbomlás kezdetét és az újonnan kialakuló afrikai kapitalista osztály megjelenését jelöli. Ám csak az 1960-as évek végén találtak ideiglenes megoldásokat azokra a kérdésekre, amelyek a legégetőbben a Mau Mau-korszakban merültek fel. Mindez fontos volt a kenyai hatalomátvétel mechanizmusának kimunkálásához. E teljes mértékben dokumentált fejlődés nemcsak a Mau Maut, hanem az afrikai dekolonizáció általános sémáját is segít megérteni.

A kikuju földbérlő

Dramánk főszereplője a kikuju földbérlő. Afrikában a földbérlés vagy a munkabérlés (*labour tenancy*) a gyarmatosító fehér telepesek tárlalmánya volt. Kenya, Dél-Rodézia és Dél-Afrika fehér gyarmatainak az afrikai népesség élete a telepesek érdekeinek megfelelően került újjászervezésre. J. K. Rennie szerint, „a munkabérlési viszony jobbágyi kapcsolat volt, ami mindenhol megjelent, ahol a korlátozott méretű tőkével rendelkező fehér farmerek elvették a földet a helyi földművelő népességtől.”¹⁴ A fehér letelepedés egyet jelentett az afrikai népesség földjének kisajátításával. Kenyában a gyarmati földtörvényeket az a cél határozta meg, hogy prosperáló, európaiak által irányított agrárszektor hozzanak létre.

Kenyában az európaiaknak juttatott legjelentősebb terület a Fehér Felföld volt. Ennek területe megközelítőleg 7,5 millió angol hold (3 millió hektár) volt; az összehasonlítás kedvéért, ez az *African Reserves*-ben mintegy 33 millió angol holdat (13,3 millió hektárt) tett ki. De a föld kisajátításának mértéke csak a dolog egyik oldala. Az európaiak számára fenntartott terület Kenya legtermékenyebb földjeit foglalta magában – az árutermelő mezőgazdaságra legalkalmasabb területet. Mivel Kenya összterületének kevesebb, mint 10 százaléka alkalmas földművelésre, az európai tulajdonú földek a szántóföldek 50 százalékát és a nagy termékenységű területek 20 százalékát tették ki. 1960-ra a 4000 európai farm az ország teljes mezőgazdasági exportjának 83 százalékát adta.¹⁵

A Fehér Felföld európai birtokbavételhez vezető utat a pásztorkodó

maszajok eltávolításával tisztították meg. Ezen fölül, elvettek földeket a kikujuktól, a nandiktól és a kipsigi népcsoporttól is. A gyarmati állam nem egyszerűen elkobozta a földet az afrikai földművelőktől, hanem a részükre meghagyott földeken jogait is újradefiniálta. Az 1902-es *Királyi Földrendeletet* (*Crown Lands Ordinance*) „azon előfeltevés alapján fogalmazták meg, hogy az afrikaiaknak nincs jogcímük a parlagon heverő, gazdátlan vagy műveletlen földekhez, s... hogy e jogcím a Koronát illeti, amely a földeket európaiaknak utalja ki”.¹⁶ A Rendelet az afrikaiak jogcímét a birtokba vett földhöz ideiglenesen tekintette, s ha a birtokjog lejárt, a földet ki lehetett sajátítani. A gyakorlatban a gyarmati közigazgatás tett némi különbséget a birtokba vett és a gazdátlan földek között. A telepesek szabadon választhatták ki földbirtokaikat, s így az afrikai tulajdonban lévő földek gyakran kisajátításra kerültek. Egy esetben, 1910-ben Girouard kormányzó indítványozta, hogy azok a kikujuk, akik ily módon veszítették el földjüket, jogosultak legyenek a földet 5000£-ért visszavásárolni.¹⁷

Az afrikai földbirtoklás bizonytalanságban tartásának célja volt: az európai telepeseknek nemcsak földre volt szükségük, hanem olcsó munkaerőre is. Dél-Afrikában és Dél-Rodéziában a föld kisajátítása csupán az egyik eszköz volt arra, hogy az afrikaiakat rákényszerítsék, hogy európai farmokon dolgozzanak. A nyomásgyakorlás további eszközét az erőszakos munkaerő-toborzás és az adóztatás jelentette. Ehhez a modellt Dél-Afrika nyújtotta. A kenyai *Gyarmatosítók Társulata* (*Colonists Association*), a telepesek nyomásgyakorló csoportja 1905 júliusában követelte, hogy dél-afrikai mintára „vezessenek be útlevelelrendszert, és tegyék kötelezővé a regisztrációt minden európai telepen élő bennszülött számára.”¹⁸

Az elérhető föld olcsósága ellenére az európai telepesek képtelenek voltak valódi kapitalista gazdálkodás módjára kiaknázni földbirtokaikat. Sokan közülük híján voltak tőkének és mezőgazdasági tapasztalatnak is. Nem egyszer még az afrikai földművelőkkel sem tudtak versenyezni. Ezért lépéseket tettek, hogy útját állják az afrikai árutermelő mezőgazdaság megjelenésének. Ahogy R. Horowitz dél-afrikai tanulmányában olvashatjuk:

Az [1905-ös] Dél-Afrikai Bennszülött Bizottság (*South African Native Commission*) elővigyázatossága – vagy pontosabban, inkább amiatti aggodalma, hogy az afrikaiakat a fehéreknel jóval nagyobb számban motiválta a piac – vezetett oda, hogy a bizottság kidolgozta korszakalkotó és döntő jelentőségű javaslatát a feketék és fehérek közötti szabad földforgalom tilalmáról.¹⁹

A föld kisajátítása és az afrikai árutermelő mezőgazdaság tiltása egyaránt azt a célt szolgálta, hogy az afrikaiakat rákényszerítsék, hogy az európai telepesek szolgálatába álljanak.

Az európai telepeseknek volt egy kevés tőkéjük, s munkaerő is rendelkezésükre állt, földben pedig bővében voltak. Földmonopóliumukat arra használták, hogy birtokaikra afrikaiakat csábítsanak, mint kvázibérlőket. Ez a félf feudális berendezkedési forma már bevált Fokföldön az 1860-as évtized végén, s az 1880-as években Dél-Afrika nagy részén, majd az 1890-es években Dél-Rodéziában is megjelent. A XX. század első évtizedében terjedt el a nyaszaföldi Shire Felföldön (a mai Malawiban). Kenyában az európai telepesek beáramlása a századforduló környékén egybeesett a földbérleti forma megjelenésével.

A földbérleti rendszer a telepesek számára ideális volt. Az afrikai termelőknek, egy darabka földért cserébe, munkával vagy természetben kellett fizetniük, de gyakran mindkettővel. Giovanni Arrighi amellett érvel, hogy a földbérlet [intézménye] nélkülözhetetlen volt az európai mezőgazdaság fellendüléséhez Dél-Rodéziában:

A kikényszerített munkaszolgálat orvosolta a munkaerőhiányt, a bérleti díj és az járadékok pedig a tőkefelhalmozás fontos forrásai voltak. Az európai földbirtokosok között is megszokottá vált, hogy ők vitték piacra bérlőik termékeit, s gyakran a szomszéd földműveseit is. E gyakorlat eredményesen akadályozta meg, hogy az afrikaiak vagy az oldalukon álló kereskedők olcsóbbak legyenek az európai termelőkénél.²⁰

Az európai telepeseknek a földbérlőkre elengedhetetlenül szükségük volt. Munkaerő nélkül a földet nem lehet művelés alá venni. Amire bizonyították – mint az 1912–13-as Kenyai Bennszülött Munkaerő Bizottság is rámutatott –, hogy az afrikai földbérlők feladatok széles körét végezték el. Némely esetben az európai földbirtokon élő afrikaiak pénzben fizették a bérletet, míg máshol terményeik egy részéről kellett lemondaniuk.²¹ A telepesek egyik újsága, a *Leader of British East Africa* számol be róla, hogy néhány körzetben afrikaiakat hívtak feltörni a szűzföldet vagy erdőt, és a telepes „nem számolt fel semmilyen bérleti díjat, sőt garantálta a termény felvásárlását is, a feltört föld újbóli használata azonban már tulajdonost illette.”²²

Kezdetben mind a gyarmati igazgatás, mind az európai telepesek lelkes támogatói voltak a földbérleti rendszernek. 1905 júliusában a Gyarmatosítók Társulata a gyarmatügyi miniszternek írt levelében akként érvelt, hogy a „rendszer, amelyben bennszülötteket telepítenek le farmokon, akik cserébe bizonyos mennyiségű munkát végeznek – a mai kaotikus körülmények között, amikor nemcsak nehéz helyi munkaerőt szerezni, de lehetetlen megtartani is ott, ahol szükség van rá –, a kormánynak támogatni kellene.”²³

Századunk (ti. a XX. század – a ford.) első évtizedében a gyarmati közigazgatás messzemenően támogatta a telepesek földbérlők utáni igényét. Mint vezetője, Sir James Sadler kormányzó 1908-ban írta:

„a bennszülött telepek létrehozása a farmokon, a telepeseikkel kötött megállapodás alapján, minden szempontból támogatandó.”²⁴

Mindazonáltal tudatában voltak annak, hogy a földbérleti rendszer csak időleges megoldás azokra a problémákra, amelyekkel az európai telepések szembekerültek. Ezek gazdaságilag és politikailag túlságosan gyengék voltak ahhoz, hogy teljes mértékben ellenőrizni tudják a földjeiken élő afrikai földbérelőket, s attól tartottak, hogy az utóbbiak jogot fognak formálni a földre, amit művelnek, s ezáltal aláássák a Fehér Felföld integritását. A gyakorlatiasabb európai telepések egyik csoportja az 1920-as és 1930-as években mindvégig azon munkálkodott, hogy szüntessék meg a földbérleti szerződéseket, és helyette vezessék be a fizetett bér munka rendszerét. Egyes egyedül a telepés közösségek gazdasági gyengesége akadályozta meg e terv megvalósítását. A második világháború végére azonban a viszonylag hatékonyan gazdálkodó telepések készen álltak arra, hogy megszabaduljanak a földbérelőktől a Fehér Felföldön. A telepések szóvivője, W. F. O. Trench szerint, a földbérők „valóságos fenyegetéssé váltak a Fehér Felföld integritására és biztonságára nézve”, és arra figyelmeztetett, hogy „ha nem kezdünk ezzel valamit, akkor mélyre fogunk süllyedni.”²⁵ Ez jól megszervezett kampány volt a földbérők ellen, ami a földbérői zavargások hosszas időszakához vezetett. Ez tetőzött azután a Mau Mau-felkelésben.

A földbérleti rendszer, amely ideiglenes szükségmegoldás gyanánt jött létre 1903 és 1905 között, négy évtizeddel később már halálos veszedelemnek volt kitéve. E négy évtized tapasztalata formálta a földbérők felkelésében résztvevők szemléletét.

A földbérleti rendszer 1903 és 1907 között alakult ki, ami egybeesik a kikujuk földtől való megfosztásával. Sokan közülük, akik elvesztették földjüket, továbbra a farmokon maradtak, míg mások továbbálltak. 1908-ban a Skót Misszionárius Egyesület Egyháza elkergette a kikiju parasztokat földjükről, amikor azok megtagadták a földbérleti megállapodás aláírását. Az egyik misszionárius, J. W. Arthure szerint, a kikujuknak „megvolt a lehetőségük, hogy aláírják a megállapodást, de ha nem írták alá, akkor menniük kellett.”²⁶ A földbérők ezen legelső csoportját, akik elvesztették földjeiket, továbbiak követték, ahogy növekedett a nyomás Kikuju-földön. Negyven évvel később, az 1940-es évek közepén, a kikuju földbérők és családtagjaik száma nagyjából negyed millió főt tett ki, ami a kikuju népesség egy negyede volt.²⁷

Az 1945 előtti négy évtized alatt a kikuju földbérők életmódja számos változáson ment át. Érdekes módon, a földbérők élete anyagi értelemben gyakran jobb volt, mint a rezervátumokban élő sorstársaiké. Bőségesen rendelkezésükre állt megművelhető föld, s szinte korlátozás nélkül végezheték tevékenységeiket. A földbérők közül sokan, legalábbis kezdetben, úgy érezhették, életük hasonló ahhoz, mint amilyen korábban is volt.

Az európai farmokon az élet egészen 1919–20-ig meglehetősen szabályozatlan volt. 1918 körül egy földbérlo évente átlagosan három-négy hónapot dolgozott a telepes részére. Másrészt annyi földet művelhetett meg, amennyit csak akart, noha a gyakorlatban ez ritkán lépte túl a 6-7 angol holdat (2,5-2,8 hektárt). A legtöbb farmon a földbérlo szabadon legeltethette birkáit és kecskéit. Amikor a telepesnek dolgozott, havi négy shilling fizetést és naponta egy adag *posho*-t (kukorica lisztet) kapott. Ami nem volt elegendő a létfenntartásra, ezért a földbérlok kiegészítették az általuk eladott termékek bevételeivel.

1918-tól erősödött fel a nyomás a földbérlet feltételeinek szigorúbb szabályozására. 1922–25 között a telepesek a gyarmati kormányzat támogatásával megpróbálták a földbérleti viszonyt a *Master and Servant Ordinance* (Úr és Szolga Rendelet) értelmében szolgai viszonyra átalakítani. A Gyarmati Minisztérium jogi kifogásai miatt, ez végül nem valósult meg. 1925-ben azonban a kenyai kormány elfogadta a *Resident Native Ordinance*-t. Ez a földbérlo minden 16. életévét betöltött férfi családtagját kötelezte arra, hogy „kössön saját nevében szerződést, ellenkező esetben a farmon megszűnik a lakhatása.”²⁸ E rendelet hatályba léptetését követően korlátozták a földbérlok meglévő jogait. Számos farmon felszámolták vagy drámaian csökkentették a földbérlok állatállományát, illetve korlátozták a művelés alá vonható földek nagyságát is. Nöttek a földbérlok kötelezettségei az európai földtulajdonosokkal szemben – 1925-ben, a törvény szerint, a kikuju földbérloének 180 nap munkaszolgálatot kellett teljesíteni.

A földbérlok a mai napig keserűséggel emlékeznek vissza az 1925–29-es évekre. Úgy emlegetik, ez volt az az idő, amikor a telepesek „elkezdtek lelőni állatainkat”. Ettől az időszaktól kezdve, a földbérlok életmódja folyamatosan rosszabbodott. Egyre inkább korlátozták a bérlo jogokat, ami bizonytalanságérzetet okozott, és tudatosította az európai telepesek hatalmát a földbérlok élete felett. A földbérlok életviszonyai az 1930-as években tovább erodálódtak. 1945-re lezajlott a földbérlok bérmunkássá válásának folyamata. Összevetve a korábbi helyzettel, amikor a kikuju bérlo munkabeli szolgáltatása évi három hónap volt, és átlagosan 6 angol hold (2,5 hektár) földje volt, valamint 25–30 birkája és kecskéje, 1945-ben a törvény arra kötelezte, hogy 240–270 napot dolgozzon, legfeljebb öt birkája lehet, s 1,5 angol holdban (0,6 hektárban) szabták meg földterületét.

A földbérlok állandó jogsérelmei ellenállást váltottak ki. Az 1929-től kezdődő, egyre erősödő politizálódási folyamat alkotja a Mau Mau-felkelés előtörténetét. A kikuju földbérlok szemében egész életmódjuk forgott kockán. A földhöz való jogaik elvesztése nemcsak anyagi bizonytalanságot jelentett, hanem alárendelt státuszt is. Az erősödő földnélküliség Kikuju-földön azzal járt, hogy az európai földeken élő földbérlok nem mehettek vissza a rezervátumokba; maradniuk kellett, és el kellett tűrjék a jogaikat érintő további támadásokat.

Frank Furedi

[...] [A] földbérlő mozgalom politikai aktivizálódását olyan kereskedők, kézművesek és szakmunkások segítették, akik kapcsolatban álltak az európai farmokon dolgozó kikuju közösséggel. Ez az ambíciózus és meglehetősen mobilis csoport, amelynek szoros kapcsolatai voltak nairobi és kikuju-földi aktivistákkal, képes volt arra, hogy megfogalmazza a földbérlők panaszait, és összhangot teremtsen a földműves mozgalmon belül, aminek az máskülönben híján lett volna. A földbérlők vezetői közül sokan születtek európai farmokon, akik a Felföldet hazájuknak tekintették, és erősen sérelmezték a közösségük integritását ért fenyegetéseket. A rezervátumokkal szemben, ahol a kikuju intézmények e tanult vállalkozó réteget magukba olvasztották, a Felföldön erősen korlátoltak voltak a társadalmi felemelkedés esélyei. Ennek volt köszönhető, hogy e réteg a harcias nairobi aktivisták felé húzott, s a radikális nacionalizmus felé fordult.

A felkelés dacára, a kikuju földbérlők többé nem voltak képesek visszaszerezni elvesztett jogait. Mindazonáltal, tevékenységüknek komoly hatása volt a későbbi fejleményekre: szakadást idézett elő a nemzeti mozgalomban, és aláásta a szervezett dekolonizáció folyamatát. Ez különösen szembetűnő volt 1960 és 1963 között, midőn a jogaikért küzdő, földnélküli kikujuk megvalósították a nagy, politikai feladatot, megfosztva a gyarmatosítókat hatalmuktól.

A Mau Maura és az azt követő földmozgalomra mért katonai vereség ellenére, a helyzetet egészen 1969-ig nem sikerült stabilizálni.

Jegyzetek

- ¹ Buijtenhuis 1982, 1.
- ² Lásd a Carothers 1954; United Kingdom 1960 Cmd. 1030; *Historical Survey of the Origins and Growth of Mau Mau*, és e megközelítés példaként Leakey 1954. A témában hasznos kritikai áttikintést nyújt Maughan-Brown 1985.
- ³ Robert „The Mau Mau Secret Society” című kézírata hozzáférhető a Kenyai Nemzeti Levéltárban (KNA), PO 3/129, „Unrest General”, nos. 12–21.

- ⁴ Uo., no. 19, 1952. október 21.
- ⁵ Uo., no 21. 1952. október 16.
- ⁶ Kitching 1980.
- ⁷ Ranger 1985, 130.
- ⁸ Kenya National Archives (KNA), Kiambu District Annual Report, 1941, 4.
- ⁹ KNA, Central Province Annual Report, 1950, 3.
- ¹⁰ C. Bundy rámutat a dél-afrikai nemzeti mozgalmak tehetetlenségére a vidéki tüntetések támogatásában. Azt azonban megjegyzi, hogy „a transkei paraszti bizottságok, noha szűk látókörűek és kis léptékűek voltak, azonban készek voltak elfogadni a taktikai kapcsolatokat és a vezetést más osztályoktól és mozgalmaktól.” Lásd Bundy 1985, 28.
- ¹¹ Buijtenhuis 1982, 4.
- ¹² Furedi 1973; 1974.
- ¹³ Marx a következőképpen jellemezte saját történelemfelfogását: „A polgári társadalom a termelés legfejlettebb és legsokrétűbb történelmi szervezete. A kategóriák, amelyek a viszonyait kifejezik, tagozódásának megértése egyúttal betekintést nyújtanak mindazoknak a letűnt társadalmi formáknak a tagolódásába és termelési viszonyaiba, melyeknek romjaiból és elemeiből felépült, s részint azoknak még le nem küzdött maradványai továbbtengődnek benne, az, ami azokban pusztán jelzésszerűen volt meg, kialakult jelentéssé fejlődött stb. *Az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához.*” (Kiemelés: a szerző.) Marx 1965, 171.
- ¹⁴ Rennie 1978, 86.
- ¹⁵ Odingo 1971, 17.
- ¹⁶ Sorrenson 1968, 17.
- ¹⁷ Public Record Office (PRO), CO 533/71, Girouard to Crewe, 1910. február 12.
- ¹⁸ *East African Standard* (EAS), 1905. július 8.
- ¹⁹ Horowitz 1967, 96.
- ²⁰ Arrighi 1970, 209.
- ²¹ Kenya Government, *Native Labour Commission*, 1912-1913; Evidence and Report, 101. sz. tanúvallomás.
- ²² *Leader of British East Africa*, 1916. október 18.
- ²³ EAS, 1908. március 28.
- ²⁴ Uo.
- ²⁵ EAS, 1945. február 23.
- ²⁶ United Kingdom, 1934 Cmd. 4556, *Report of the Kenya Land Commission; Evidence*, Volume 1, 465.
- ²⁷ A kikuju földbérlok számát illetően csak becsléseink vannak az 1940-es évekre vonatkozóan. Azokon kívül, akik aláírták a Munkaügyi Minisztérium által is elismert megállapodást, sok földbérlok élt illegálisan a farmokon és az erdőkben.
- ²⁸ PRO, CO 533/328 no. 8164, “Residence Natives Labourers Bill”, Croydon to Secretary of State 1925. június 24.

- Arrighi, G. 1970: Labour supplies in historical perspective: a study of the proletarianization of the African peasantry in Rhodesia, *Journal of Development Studies*, vol. 6, no. 3, pp. 197–234.
- Buijtenhuis, R. 1982: *Essays on Mau Mau: Contributions of Mau Mau Historiography*, Leiden.
- Bundy, C. 1985: Land and liberation: the South African national liberation movements and the agrarian question, 1920–1960s, *Review of African Political Economy*.
- Carothers, J. C. 1954: *The Psychology of Mau Mau*, Nairobi.
- Furedi, F. 1973: The African crowd in Nairobi; popular movements and elite politics, *Journal of African History*, vol. 14, no. 2. pp. 275–90.
- Furedi, F. 1974: The social composition of the Mau Mau movement in the White Highlands, *Journal of Peasant of Peasant Studies*, vol. 1, no. 4, 486–505.
- Horowitz, R. 1967: *The Political Economy of South Africa*, London.
- Kitching, G. 198: *Class and Economic Changes in Kenya*, London.
- Leakly, L.S.B. 1954: *Defeating Mau Mau*, London.
- Marx, K. 1965: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához, *Karl Marx és Friedrich Engels Művei*, 13. kötet, Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Maughan-Brown, D. 1985: *Land, Freedom and Fiction: History and Ideology in Kenya*, London.
- Odingo, R.S. 1971: *The Kenyan Highlands: Land Use and Agricultural Development*, Nairobi.
- Ranger, T.O. 1985: *Peasant Consciousness and Guerrilla War in Zimbabwe*, London.
- Rennie, J.K. 1978: White farmers, black tenants and landlord legalisation: Southern Rhodesia 1890–1930, *Journal of South African Studies*, vol. 5, no. 1, pp. 86–98.
- Sorrenson, M.P.K. 1968: *Origins of European Settlement in Kenya*, London.

(Fordította: Hunyadi Márton)

Eredeti megjelenés: Frank Furedi: *The Mau Mau War in Perspective*: Eastern African Studies, Ohio University Press: 1989, 3–13., 20–21.